

David Graeber & David Wengrow

Η ΑΥΓΗ
ΤΩΝ
ΠΑΝΤΩΝ

Μια καινούρια ιστορία
της ανθρωπότητας

μετάφραση
Χριστόδουλος Λιθαρίς

διόπτρα

Περιεχόμενα

Χάρτες και διαγράμματα	9
Σημείωμα του David Wengrow	11
Πρόλογος και αφιέρωση	13
1 Αποχαιρετισμός στην παιδική ηλικία της ανθρωπότητας	15
<i>Ή, γιατί αυτό το βιβλίο δεν αφορά την προέλευση των ανισοτήτων</i>	
2 Πρόστυχη ελευθερία	46
<i>Η κριτική των αυτόχθονων και ο μύθος της προόδου</i>	
3 Ξεπαγώνοντας την Εποχή των Παγετώνων	106
<i>Με αλυσίδες και χωρίς αλυσίδες: οι πρωτεϊκές δυνατότητες της ανθρώπινης πολιτικής</i>	
4 Οι ελεύθεροι άνθρωποι, η προέλευση των πολιτισμών και η έλευση της ατομικής ιδιοκτησίας	156
<i>(Όχι κατ' ανάγκη με αυτή τη σειρά)</i>	
5 Πριν από πολλές εποχές	208
<i>Γιατί οι Καναδοί τροφηλάτες είχαν σκλάβους και οι Καλιφορνέζοι γείτονές τους όχι; ή, το πρόβλημα με τους «τρόπους παραγωγής»</i>	
6 Οι κήποι του Άδωνη	262
<i>Η επανάσταση που δεν συνέβη ποτέ: πώς οι νεολιθικοί λαοί απέφυγαν τη γεωργία</i>	
7 Η οικολογία της ελευθερίας	309
<i>Πώς η γεωργοκτηνοτροφία διαδόθηκε στον κόσμο σκοντάφοντας, κουτσαίνοντας και μπλοφάροντας</i>	
8 Φανταστικές πόλεις	341
<i>Οι πρώτοι αστικοί πληθυσμοί της Ευρασίας –στη Μεσοποταμία, την κοιλάδα του Ινδού, την Ουκρανία και την Κίνα– και πώς έφτιαξαν πόλεις χωρίς βασιλιάδες</i>	
9 Κρυμμένα σε κοινή θέα	403
<i>Η αυτόχθον καταγωγή της κοινωνικής στέγασης και της δημοκρατίας στην αμερικανική ήπειρο</i>	

10	Γιατί το κράτος δεν έχει προέλευση	440
	<i>Η ταπεινή αρχή της κυριαρχικής εξουσίας, της γραφειοκρατίας και της πολιτικής</i>	
11	Πλήρης κύκλος	537
	<i>Τα ιστορικά θεμέλια της αυτόχθονος κριτικής</i>	
12	Κατάληξη	598
	<i>Η αυγή των πάντων</i>	
	Σημειώσεις	638
	Βιβλιογραφία	716
	Ευρετήριο	767
	Ευχαριστίες	779

Χάρτες και διαγράμματα

- 1 Η Βόρεια Αμερική όπως την όριζαν οι πρώτοι εθνολόγοι του 20ού αιώνα (στην ένθετη εικόνα, η εθνογλωσσική «ζώνη συντριβής» της Βόρειας Καλιφόρνια) 213
(Από C. D. Wissler, 1913, «The North American Indians of the Plains», *Popular Science Monthly* 82· A. L. Kroeber, 1925, *Handbook of the Indians of California*. Bureau of American Ethnology Bulletin 78. Ουάσινγκτον: Smithsonian Institution.)
- 2 Η Εύφορη Ημισέληνος της Μέσης Ανατολής – Νεολιθικοί αγρότες σε έναν κόσμο μεσολιθικών κυνηγών-τροφοσυλλεκτών, 8500-8000 π.Χ. 284
(Προσαρμοσμένος από έναν πρωτότυπο χάρτη του A. G. Sherratt, ευγενική προσφορά S. Sherratt.)
- 3 Ανεξάρτητα κέντρα εξημέρωσης φυτών και ζώων..... 313
(Προσαρμοσμένος από έναν πρωτότυπο χάρτη, ευγενική προσφορά D. Fuller.)
- 4 Νεμπελίφκα: ένας προϊστορικός «μεγαοικισμός» στο ουκρανικό δάσος-στέπα 360
(Βασισμένος σε έναν πρωτότυπο χάρτη που σχεδίασε ο Y. Beadnell με δεδομένα από τον D. Hale, ευγενική προσφορά J. Charman και B. Gaydarska.)
- 5 Τεοτιουακάν: κτίρια κατοικιών που περιβάλλουν σημαντικά μνημεία στις κεντρικές περιοχές 416-417
(Προσαρμοσμένος από τον R. Millon, 1973, *The Teotihuacán Map*. Όσιν:

University of Texas Press, ευγενική προσφορά του Teotihuacan Mapping Project και M. E. Smith.)

- 6 Κάποια αρχαιολογικά σημεία-κλειδί στη λεκάνη του ποταμού Μισισσιπή και σε παρακείμενες περιοχές 551
(Προσαρμοσμένος από έναν πρωτότυπο χάρτη, ευγενική προσφορά T. R. Pauketat.)
- 7 Διάταξη των διαφορετικών κλαν (1-5) σε ένα χωριό των Οσάγκε – Πώς οι εκπρόσωποι των ίδιων κλαν παρατάσσονταν μέσα στα ατμόλουτρα για μια σημαντική τελετή 580
(Από τους A. C. Fletcher και F. La Flesche, 1911, «The Omaha Tribe». *Twenty-seventh Annual Report of the Bureau of American Ethnology*, 1905-6. Ουάσινγκτον: Bureau of American Ethnology και F. La Flesche, 1939, *War Ceremony and Peace Ceremony of the Osage Indians*. Bureau of American Ethnology Bulletin 101. Ουάσινγκτον: US Government.)

Πριν από δέκα χρόνια, εκεί που τρώγαμε ράμεν κοντά στην Τάιμς Σκουέαρ, ο David Graeber μου έδωσε ένα αντίτυπο του βιβλίου του *Debt: The First 5,000 years*. Μέσα υπήρχε, όπως πάντα, μια μεγαλόψυχη αφιέρωση: «Στον David Wengrow, ο οποίος με έκανε να παθιαστώ για το παρελθόν με τρόπο που δεν θυμάμαι ποτέ να το έκανε κανένας άλλος». Ήταν η αρχή ενός εγχειρήματος στο οποίο θα αφοσιωνόμασταν τα επόμενα δέκα χρόνια, ως ένας ανθρωπολόγος και ένας αρχαιολόγος που προσπαθούσαν να αναβιώσουν ένα στιλ διαλόγου για την ανθρώπινη ιστορία που κάποτε ήταν συνηθισμένο, αυτή τη φορά, όμως, με σύγχρονες επιστημονικές ενδείξεις. Γράφαμε χωρίς κανόνες και προθεσμίες, και τελειώσαμε όπως είχαμε αρχίσει, με ανακαλύψεις και λογομαχίες μέχρι τις πρώτες πρωινές ώρες. Όπως ξέρετε, εκείνος ήταν κάτι παραπάνω από ένας λαμπρός διανοούμενος: προσπαθούσε πραγματικά να ζήσει σύμφωνα με τις ιδέες του για την κοινωνική δικαιοσύνη και την ελευθερία σε έναν κόσμο που συχνά φαινόταν να τις απορρίπτει, να τον απορρίπτει. Για εμένα, αυτό το βιβλίο είναι μια διαρκής μαρτυρία όχι μόνο για μια αναντικατάστατη φιλία, αλλά επίσης για τη δύναμη αυτών των ιδεών, και τη μεγάλη σημασία τους, που φτάνουν χιλιετίες πίσω. Αυτό που έχετε μπροστά σας, λοιπόν, είναι η μικρή προσπάθειά μας να αλλάξουμε την πορεία της ανθρώπινης ιστορίας (τουλάχιστον του μέρους που έχει ήδη συμβεί).

David W.
Λονδίνο, 16 Αυγούστου 2021

Πρόλογος και αφιέρωση

του David Wengrow

Ο David Rolfe Graeber πέθανε σε ηλικία 59 ετών, στις 2 Σεπτεμβρίου 2020, μόλις τρεις εβδομάδες αφότου ολοκληρώσαμε τη συγγραφή αυτού του βιβλίου, το οποίο μας είχε απορροφήσει για πάνω από δέκα χρόνια. Άρχισε σαν μια ευχάριστη ενασχόληση πέρα από τα πιο «σοβαρά» πανεπιστημιακά καθήκοντά μας: σαν πείραμα, σαν παιχνίδι σχεδόν, στο οποίο ένας ανθρωπολόγος και ένας αρχαιολόγος προσπαθούσαν να ανασυνθέσουν το είδος του σπουδαίου διαλόγου για την ανθρώπινη ιστορία που κάποτε ήταν αρκετά κοινός στους κλάδους μας, αλλά αυτή τη φορά με σύγχρονες ενδείξεις. Δεν υπήρχαν ούτε κανόνες ούτε προθεσμίες. Γράφαμε αν και όποτε μας έκανε κέφι, κάτι που όλο και πιο συχνά γινόταν καθημερινά. Τα τελευταία χρόνια πριν την ολοκλήρωσή του, καθώς το εγχείρημα αποκτούσε ορμή, δεν ήταν ασυνήθιστο να μιλάμε μεταξύ μας δύο ή τρεις φορές τη μέρα. Συχνά χάναμε τον λογαριασμό ποιος έβρισκε ποια ιδέα και ποια καινούρια στοιχεία και παραδείγματα: όλα έμπαιναν στο «αρχείο», που γρήγορα ξεπέρασε τα πλαίσια ενός μόνο βιβλίου. Το αποτέλεσμα δεν είναι ένα συνονθύλευμα, αλλά μια πραγματική σύνθεση. Αισθανόμασταν τα στίλ γραφής και σκέψης μας να συγκλίνουν βαθμιαία σε αυτό που τελικά έγινε ένα ενιαίο ρεύμα. Καταλαβαίνοντας ότι δεν θέλαμε να τελειώσουμε το διανοητικό ταξίδι που είχαμε ξεκινήσει, και ότι πολλές από τις έννοιες που εισαγάγαμε σε αυτό το βιβλίο θα ωφελούνταν από περαιτέρω ανάπτυξη και προσφορά παραδειγμάτων, σχεδιάζαμε να γράψουμε συνέχειες: τρεις το λιγότερο. Όμως αυτό το βιβλίο κάπου έπρεπε να τελειώσει, και στις 9:18 μ.μ. στις 6 Αυγούστου 2020, ο David

Graeber ανακοίνωσε, με χαρακτηριστικό τουιτερικό στίλ (και παραθέτοντας κατά προσέγγιση τον Jim Morrison), ότι το βιβλίο είχε τελειώσει: «Νιώθω το μυαλό μου πληγιασμένο από το μούδιασμα και την έκπληξη». Φτάσαμε στο τέλος όπως ακριβώς είχαμε αρχίσει, διαλογικά, με πρωτόλεια να ανταλλάσσονται συνεχώς μεταξύ μας καθώς διαβάζαμε, μοιραζόμεσταν και συζητούσαμε τις ίδιες πηγές, συχνά μέχρι τις πρώτες πρωινές ώρες. Ο David ήταν κάτι πολύ παραπάνω από ανθρωπολόγος. Ήταν ένας ακτιβιστής και ένας διανοούμενος διεθνούς φήμης που προσπαθούσε να ζήσει τις ιδέες του για την κοινωνική δικαιοσύνη και την ελευθερία, δίνοντας ελπίδα στους καταπιεσμένους και εμπνέοντας αναρίθμητους άλλους να τον μιμηθούν. Το βιβλίο είναι αφιερωμένο με αγάπη στη μνήμη του David Graeber (1961-2020) και, όπως το επιθυμούσε, στη μνήμη των γονιών του, Ruth Rubinstein Graeber (1917-2006) και Kenneth Graeber (1914-1996). Είθε να αναπαύονται εν ειρήνη όλοι μαζί.

1

Αποχαιρετισμός στην παιδική ηλικία της ανθρωπότητας

Η, γιατί αυτό το βιβλίο δεν αφορά την προέλευση των ανισοτήτων

«Αυτή η διάθεση γίνεται αισθητή παντού, πολιτικά, κοινωνικά και φιλοσοφικά. Ζούμε σε αυτό που οι Έλληνες ονομάζουν “καιρός”¹ –η κατάλληλη στιγμή– για “μεταμόρφωση των θεών”, δηλαδή των θεμελιωδών αρχών και συμβόλων».

Καρλ Γιουνγκ, Ο ανεξερεύνητος εαυτός (1958)

Το μεγαλύτερο κομμάτι της ανθρώπινης ιστορίας είναι για εμάς οριστικά χαμένο. Το είδος μας, ο *Homo sapiens*, υπάρχει εδώ και 200.000 χρόνια τουλάχιστον, αλλά για τα περισσότερα από αυτά δεν έχουμε ιδέα τι συνέβαινε. Στη Βόρεια Ισπανία, παραδείγματος χάριν, στο σπήλαιο της Αλταμίρα, δημιουργούνταν ζωγραφίες και χαρακτικά για μια περίοδο τουλάχιστον 10.000 ετών, μεταξύ του 25000 και του 15000 π.Χ. περίπου. Πιθανότατα στη διάρκεια αυτής της περιόδου υπήρξαν πολλά δραματικά συμβάντα. Για την πλειονότητά τους δεν έχουμε τρόπο να μάθουμε τι ήταν.

Αυτό έχει μικρή σημασία για τους περισσότερους ανθρώπους, δεδομένου ότι, ούτως ή άλλως, σπανίως σκέφτονται τον πλατύ καμβά της ανθρώπινης ιστορίας. Δεν έχουν ιδιαίτερο λόγο να τον σκέφτονται. Στον βαθμό που ανακύπτει το ερώτημα, συνήθως είναι όταν συλλογιζόμαστε γιατί ο κόσμος μοιάζει να έχει τέτοιο χάλι και γιατί τα ανθρώπινα όντα τόσο συχνά φέρονται άσχημα το ένα στο άλλο – τις αιτίες του πολέμου, της απληστίας, της εκμετάλλευσης,

της συστηματικής αδιαφορίας για τη δυστυχία των άλλων. Άραγε ήμαστε πάντα έτσι, ή μήπως κάτι, σε κάποιο σημείο, πήγε τρομερά στραβά;

Βασικά πρόκειται για θεολογική συζήτηση. Ουσιαστικά το ερώτημα είναι: Οι άνθρωποι είναι εγγενώς καλοί ή εγγενώς κακοί; Αλλά, αν το σκεφτείτε, το ερώτημα, διατυπωμένο υπό αυτούς τους όρους, δεν έχει μεγάλο νόημα. Το «καλό» και το «κακό» είναι καθαρά ανθρώπινες έννοιες. Κανενός δεν θα του περνούσε από τον νου να τσακωθεί για το αν ένα ψάρι ή ένα δέντρο είναι καλό ή κακό, επειδή το «καλό» και το «κακό» είναι έννοιες που φτιάξαμε οι άνθρωποι για να συγκρινόμαστε μεταξύ μας. Συνεπάγεται, λοιπόν, ότι η διαφωνία για το αν οι άνθρωποι είναι εκ φύσεως καλοί ή κακοί είναι εξισου λογική με τη διαφωνία αν οι άνθρωποι είναι εκ φύσεως εύσωμοι ή αδύνατοι.

Παρ' όλα αυτά, όποτε οι άνθρωποι στοχάζονται για τα μαθήματα της προϊστορίας, σχεδόν απαρέγκλιτα καταλήγουν σε ερωτήσεις τέτοιου τύπου. Όλοι γνωρίζουμε τη χριστιανική απάντηση: κάποτε οι άνθρωποι ζούσαν σε κατάσταση αθωότητας, όμως τους διέφθειρε το προπατορικό αμάρτημα. Επιθυμήσαμε να γίνουμε σαν τον Θεό και τιμωρηθήκαμε γι' αυτό· τώρα ζούμε σε κατάσταση πώσης, ενώ ελπίζουμε για τη μελλοντική λύτρωσή μας. Σήμερα, η δημοφιλής εκδοχή αυτής της ιστορίας είναι συνήθως μια εκσυγχρονισμένη εκδοχή του έργου *Πραγματεία περί της καταγωγής και των θεμελίων της ανισότητας ανάμεσα στους ανθρώπους* του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, που γράφτηκε το 1754. Μια φορά κι έναν καιρό, λέει η ιστορία, ήμαστε κυνηγοί-τροφοσυλλέκτες και ζούσαμε σε μια παρατεταμένη κατάσταση παιδικής αθωότητας, σε μικρές ομάδες. Σε αυτές τις ομάδες επικρατούσε ισοτιμία· αυτό συνέβαινε για τον λόγο ότι ήταν τόσο μικρές. Μόνο μετά την «Αγροτική Επανάσταση», και ακόμα περισσότερο με την εμφάνιση των πόλεων, αυτή η ευτυχής κατάσταση έφτασε στο τέλος της, ανοίγοντας τον δρόμο στον «πολιτισμό» και στο «κράτος» – κάτι που σήμαινε επίσης την εμφάνιση της γραπτής λογοτεχνίας, της επιστήμης και της φιλοσοφίας, αλλά και όλων σχεδόν των κακών της ανθρωπίνης ζωής: της πατριαρχίας, των τακτικών στρατών, των μαζικών εκτελέσεων και των ενοχλητικών γραφειοκρατών που απαιτούν να περνάμε μεγάλο μέρος της ζωής μας συμπληρώνοντας έντυπα.

Φυσικά, πρόκειται για αβασάνιστη απλούστευση, αλλά πραγματικά μοιάζει να είναι ο θεμελιακός μύθος που βγαίνει στην επιφάνεια κάθε φορά που

κάποιοι, από τους βιομηχανικούς ψυχολόγους μέχρι τους θεωρητικούς της επανάστασης, λένε πάνω κάτω ότι «μα φυσικά τα ανθρώπινα όντα στο μεγαλύτερο μέρος της εξελικτικής ιστορίας τους ζούσαν σε ομάδες δέκα ή είκοσι ατόμων», ή ότι «η γεωργία ήταν ίσως το χειρότερο σφάλμα της ανθρωπότητας». Και όπως θα δούμε, πολλοί δημοφιλείς συγγραφείς διατυπώνουν ρητά αυτή την άποψη. Το πρόβλημα είναι ότι όποιος ψάχνει εναλλακτική σε αυτή τη μάλλον καταθλιπτική θεώρηση της ιστορίας δεν θα αργήσει να βρει ότι η μόνη που προσφέρεται είναι ακόμα χειρότερη: αν δεν είναι ο Ρουσσώ, τότε είναι ο Τόμας Χομπς.

Το *Λεβιάθαν* του Χομπς, που εκδόθηκε το 1651, είναι από πολλές απόψεις το ιδρυτικό κείμενο της σύγχρονης πολιτικής θεωρίας. Υποστηρίζει ότι αφού οι άνθρωποι είναι τόσο εγωιστικά πλάσματα, η ζωή σε μια αρχική Φυσική Κατάσταση δεν ήταν κατά καμία έννοια αθώα: αντιθέτως, πρέπει να ήταν «μοναχική, φτωχή, άθλια, κτηνώδης και σύντομη» – με δυο λόγια, μια κατάσταση πολέμου, στην οποία όλοι πολεμούσαν εναντίον όλων. Στον βαθμό που έχει σημειωθεί πρόοδος από αυτή την άθλια κατάσταση, θα έλεγε κάποιος Χομπσιστής, αυτό συνέβη κυρίως χάρη σ' εκείνους ακριβώς τους μηχανισμούς καταπίεσης για τους οποίους διαμαρτυρόταν ο Ρουσσώ: τις κυβερνήσεις, τα δικαστήρια, τις γραφειοκρατίες, την αστυνομία. Αυτή η άποψη των πραγμάτων υφίσταται επίσης εδώ και πάρα πολύ καιρό. Υπάρχει λόγος που στα αγγλικά οι λέξεις *politics* (πολιτική), *polite* (ευγενικός) και *police* (αστυνομία) πχούν όλες ίδιες – όλες προέρχονται από την ελληνική λέξη *πόλις*, που το λατινικό αντίστοιχό της είναι η *civitas*, που επίσης μας δίνει τις λέξεις *civility* (καλοί τρόποι), *civic* (αυτό που αναφέρεται στον πολίτη, στον δήμο, στην κοινότητα) και μια κάποια σύγχρονη έννοια του *civilization* (πολιτισμός).

Η ανθρώπινη κοινωνία, από αυτή την οπτική, θεμελιώνεται στη συλλογική απώθηση των ταπεινότερων ενστίκτων μας, κάτι που γίνεται ακόμα πιο αναγκαίο όταν οι άνθρωποι ζουν σε μεγάλους αριθμούς στο ίδιο μέρος. Ο σύγχρονος οπαδός του Χομπς, λοιπόν, θα υποστήριζε ότι ναι, ζούσαμε κατά το μεγαλύτερο μέρος της εξελικτικής ιστορίας μας σε μικρές ομάδες, που συμβίωναν κυρίως επειδή είχαν κοινό συμφέρον για την επιβίωση των απογόνων τους («γονική επένδυση», όπως το ονομάζουν οι εξελικτικοί βιολόγοι). Όμως ακόμα κι αυτό σε καμία περίπτωση δεν βασιζόταν στην ισότητα.

Σε αυτή την εκδοχή υπήρχε πάντα κάποιος ηγέτης «αρσενικό άλφα». Η ιεραρχία και η κυριαρχία, αλλά και το κυνικό ιδιοτελές συμφέρον, αποτελούσαν ανέκαθεν τη βάση της ανθρώπινης κοινωνίας. Απλώς, συλλογικά, μάθαμε ότι είναι προς όφελός μας να δίνουμε προτεραιότητα στα μακροπρόθεσμα συμφέροντά μας έναντι των βραχυπρόθεσμων ενστίκτων μας· ή, καλύτερα, να θεσπίζουμε νόμους που μας αναγκάζουν να περιορίζουμε τις χειρότερες παρορμήσεις μας σε κοινωνικά χρήσιμους τομείς όπως η οικονομία, ενώ τις απαγορεύουμε παντού αλλού.

Όπως πιθανότατα αντιλαμβάνεται ο αναγνώστης από τον τόνο μας, δεν μας πολυαρέσει η επιλογή μεταξύ αυτών των δύο εναλλακτικών. Οι αντιρρήσεις μας μπορούν να καταταχθούν σε τρεις ευρείες κατηγορίες. Ως ερμηνείες της γενικής πορείας της ανθρώπινης ιστορίας:

1. απλώς δεν είναι αλήθεια·
2. έχουν καταστροφικές πολιτικές συνέπειες·
3. κάνουν το παρελθόν αχρείαστα βαρετό.

Αυτό το βιβλίο είναι μια προσπάθεια για να αρχίσουμε να λέμε μια άλλη, πιο ελπιδοφόρα και πιο ενδιαφέρουσα ιστορία· μια ιστορία η οποία συνυπολογίζει επίσης με καλύτερο τρόπο αυτά που μας δίδαξαν οι έρευνες των τελευταίων δεκαετιών. Εν μέρει, το ζητούμενο είναι να ενοποιήσουμε τα στοιχεία που συγκέντρωσαν η αρχαιολογία, η ανθρωπολογία και οι συγγενικές επιστήμες· στοιχεία τα οποία τείνουν προς μια εντελώς καινούρια εξήγηση για το πώς αναπτύχθηκαν οι ανθρώπινες κοινωνίες περίπου τα τελευταία 30.000 χρόνια. Σχεδόν ολόκληρη αυτή η έρευνα πάει κόντρα στο γνώριμο αφήγημα, αλλά πολύ συχνά οι πιο εκπληκτικές ανακαλύψεις παραμένουν εγκλωβισμένες στο έργο των ειδικών, ή πρέπει να τις βγάλει κάποιος με το τσιγκέλι διαβάζοντας ανάμεσα στις γραμμές των επιστημονικών δημοσιεύσεων.

Για να δώσουμε μόνο μια γεύση τού πόσο διαφορετική είναι η αναδυόμενη εικόνα: τώρα είναι σαφές ότι οι ανθρώπινες κοινωνίες πριν την εμφάνιση της γεωργοκτηνοτροφίας δεν ήταν περιορισμένες σε μικρές, εξισωτικές ομάδες. Απεναντίας, ο κόσμος των κυνηγών-τροφοσυλλεκτών όπως υπήρχε πριν την έλευση της γεωργίας ήταν ένας κόσμος τολμηρών κοινωνικών πειραμάτων,

που έμοιαζε με καρναβάλι πολιτικών μορφών, πολύ περισσότερο απ' όσο μοιάζουν οι ανιαρές αφηρημένες έννοιες της εξελικτικής θεωρίας. Η γεωργία, με τη σειρά της, δεν σήμαινε την επινόηση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας, ούτε και σηματοδοτούσε ένα αμετάκλητο βήμα προς την ανισότητα. Στην πραγματικότητα, πολλές από τις πρώτες γεωργοκτηνοτροφικές κοινότητες ήταν σχετικά απαλλαγμένες από βαθμούς και ιεραρχίες. Και αντί να παγιώνουν τις ταξικές διαφορές, ένας εκπληκτικός αριθμός των πρώτων πόλεων του κόσμου ήταν οργανωμένες σε στιβαρή εξισωτική βάση, χωρίς να έχουν ανάγκη από αυταρχικούς άρχοντες, φιλόδοξους πολεμιστές-πολιτικούς, ή ακόμα και δεσποτικούς γραφειοκράτες.

Οι πληροφορίες που σχετίζονται με αυτά τα ζητήματα έρχονται ραγδαία απ' όλες τις γωνιές του πλανήτη. Ως εκ τούτου, ερευνητές σε όλο τον κόσμο εξετάζουν το εθνογραφικό και το ιστορικό υλικό μέσα από νέο πρίσμα. Υπάρχουν τώρα τα κομμάτια για να δημιουργήσουμε μια εντελώς διαφορετική παγκόσμια ιστορία, αλλά μέχρι στιγμής παραμένουν κρυφά για όλους εκτός από λίγους προνομιούχους ειδήμονες. (Ακόμα και οι ειδήμονες συνήθως διστάζουν να εγκαταλείψουν το δικό τους κομματάκι του παζλ για να συγκρίνουν τη δουλειά τους με άλλων που βρίσκονται εκτός του συγκεκριμένου υποτομέα τους.)

Ο σκοπός μας σε αυτό το βιβλίο είναι να ενώσουμε μερικά από τα κομμάτια του παζλ, γνωρίζοντας πολύ καλά ότι κανένας ακόμα δεν έχει το σύνολό τους. Το έργο είναι γιγαντιαίο, και τα ζητήματα τόσο σημαντικά, που θα χρειαστούν χρόνια έρευνας και διαλόγου έστω και για να αρχίσουμε να καταλαβαίνουμε τι πραγματικά σημαίνει η εικόνα που μόλις διακρίνουμε. Αλλά το σημαντικό είναι να ξεκινήσουμε αυτή τη διαδικασία. Κάτι που γρήγορα θα γίνει σαφές είναι ότι η επικρατούσα «γενική εικόνα» της ιστορίας –που μοιράζονται οι σύγχρονοι οπαδοί τόσο του Χομπς όσο και του Ρουσσώ– δεν έχει σχεδόν καμία σχέση με τα πραγματικά στοιχεία. Αλλά για να βγάλουμε νόημα από τις καινούριες πληροφορίες που είναι τώρα μπροστά μας, δεν αρκεί να συγκεντρώσουμε και να κοσκινίσουμε τεράστιες ποσότητες δεδομένων. Απαιτείται επίσης μια εννοιολογική μεταβολή.

Για να γίνει αυτή η μεταβολή σημαίνει ότι πρέπει να ανατρέξουμε στα αρχικά βήματα που οδήγησαν στη σύγχρονη θεώρησή μας για την

κοινωνική εξέλιξη: την ιδέα ότι οι ανθρώπινες κοινωνίες μπορούσαν να καταταχθούν σύμφωνα με τα στάδια εξέλιξης, που το καθένα είχε τις δικές του χαρακτηριστικές τεχνολογίες και μορφές οργάνωσης (κυνηγοί-τροφοσυλλέκτες, αγρότες, αστική-βιομηχανική κοινωνία, και ούτω καθεξής). Όπως θα δούμε, αυτές οι ιδέες έχουν τις ρίζες τους σε μια συντηρητική αντίδραση έναντι της κριτικής που δέχτηκε ο ευρωπαϊκός πολιτισμός, η οποία άρχισε να κερδίζει έδαφος τις πρώτες δεκαετίες του 18ου αιώνα. Η προέλευση αυτής της κριτικής, ωστόσο, δεν βρίσκεται στους φιλόσοφους του Διαφωτισμού (παρόλο που αρχικά τη θαύμασαν πολύ και τη μιμήθηκαν), αλλά σε αυτόχθονες σχολιαστές και παρατηρητές της ευρωπαϊκής κοινωνίας, όπως ο ιθαγενής Αμερικανός (Χιούρον-Ουέντατ) πολιτικός Καντιαρόνκ, για τον οποίο θα μάθουμε πολύ περισσότερα στο επόμενο κεφάλαιο.

Η επανεξέταση αυτού που ονομάζουμε «αυτόχθων κριτική» σημαίνει να πάρουμε στα σοβαρά τις συνεισφορές στην κοινωνιολογική σκέψη που προέρχονται εκτός του ευρωπαϊκού κανόνα, και ειδικά από τους αυτόχθονες λαούς στους οποίους οι Δυτικοί φιλόσοφοι τείνουν να αναθέτουν τον ρόλο ή των αγγέλων της ιστορίας ή των διαβόλων της. Και οι δύο στάσεις αποκλείουν κάθε πραγματική πιθανότητα διανοητικής επικοινωνίας, ή ακόμα και διαλόγου: είναι εξίσου δύσκολο να επιχειρηματολογήσεις με κάποιον που θεωρείται διαβολικός όσο και με κάποιον που θεωρείται θεϊκός, γιατί σχεδόν ό,τι και αν σκεφτεί ή πει, πιθανότατα θα εκληφθεί είτε ως άσχετο είτε ως βαθυστόχαστο. Οι περισσότεροι άνθρωποι τους οποίους θα εξετάσουμε σε αυτό το βιβλίο είναι νεκροί από καιρό. Παρ' όλα αυτά είμαστε αποφασισμένοι να γράψουμε την προϊστορία σαν να την αποτελούσαν άνθρωποι με τους οποίους θα μπορούσατε να μιλήσετε, όταν ζούσαν ακόμα, και οι οποίοι δεν υπήρξαν απλώς ως υποδείγματα, παραδείγματα, μαριονέτες ή αθύρματα κάποιου απαράβατου νόμου της ιστορίας.

Η ιστορία, βέβαια, έχει τάσεις. Κάποιες είναι ισχυρές· ρεύματα τόσο δυνατά, που είναι δύσκολο να κολυμπήσεις κόντρα σε αυτά (παρόλο που πάντα φαίνεται να υπάρχουν κάποιοι που το κάνουν ούτως ή άλλως). Όμως οι μόνοι «νόμοι» είναι εκείνοι που φτιάχνουμε εμείς οι ίδιοι. Κάτι που μας φέρνει στη δεύτερη αντίρρησή μας.

ΓΙΑΤΙ Η ΕΚΔΟΧΗ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΧΟΜΠΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΡΟΥΣΣΩ ΕΧΕΙ ΖΟΦΕΡΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ

Οι πολιτικές προεκτάσεις του χομπσικού μοντέλου δεν χρειάζονται μεγάλη ανάλυση. Είναι μια θεμελιακή παραδοχή του οικονομικού συστήματός μας ότι οι άνθρωποι, κατά βάση, είναι κάπως άθλια και εγωιστικά πλάσματα, τα οποία βασίζουν τις αποφάσεις τους σε κυνικούς, εγωιστικούς υπολογισμούς και όχι στον αλτρουισμό ή στη συνεργασία· σε αυτή την περίπτωση, το καλύτερο που μπορούμε να ελπίζουμε είναι να έχουμε πιο εκλεπτυσμένους εσωτερικούς και εξωτερικούς περιορισμούς στην υποτιθέμενη έμφυτη ορμή μας προς τη συσσώρευση και την αυτοπροβολή. Η ιστορία του Ρουσσώ, που λέει ότι η ανθρωπότητα περιέπεσε στην ανισότητα από μια αρχική κατάσταση ισότιμης αθωότητας, φαντάζει πιο αισιόδοξη (τουλάχιστον υπήρχε κάτι καλύτερο από το οποίο πέσαμε), αλλά σήμερα αξιοποιείται κυρίως για να μας πείσει ότι, παρόλο που το σύστημα υπό το οποίο ζούμε μπορεί να είναι άδικο, το μέγιστο που μπορούμε ρεαλιστικά να επιδιώξουμε είναι να κάνουμε κάποιες μικρές τροποποιήσεις. Ο όρος «ανισότητα» είναι από μόνος του αποκαλυπτικός από αυτή την άποψη.

Από την οικονομική κρίση του 2008 και τους κλυδωνισμούς που ακολούθησαν, το ερώτημα της ανισότητας –και μαζί η μακρόχρονη ιστορία της ανισότητας– έχει γίνει σημαντικό θέμα συζήτησης. Έχει προκύψει κάτι σαν ομοφωνία μεταξύ των διανοούμενων, και ακόμα, σε κάποιο βαθμό, μεταξύ των πολιτικών τάξεων, ότι τα επίπεδα της κοινωνικής ανισότητας έχουν ξεφύγει από τον έλεγχο και ότι τα περισσότερα προβλήματα του κόσμου είναι αποτέλεσμα, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, ενός ολοένα και μεγαλύτερου χάσματος ανάμεσα στους έχοντες και τους μη έχοντες. Αυτή η επισήμανση είναι από μόνη της μια πρόκληση στις παγκόσμιες δομές εξουσίας· ταυτόχρονα, όμως, θέτει το ζήτημα με έναν τρόπο τον οποίο οι άνθρωποι που ωφελούνται από αυτές τις δομές μπορούν να τον βρουν τελικά καθησυχαστικό, εφόσον αφήνει να εννοηθεί ότι δεν θα ήταν ποτέ δυνατή μια ουσιαστική λύση στο πρόβλημα.

Στο κάτω κάτω, φανταστείτε αν θέταμε το πρόβλημα διαφορετικά, με τον

τρόπο που θα μπορούσε να τεθεί πριν από 50 ή 100 χρόνια: ως συσσώρευση κεφαλαίου, ή ολιγοπώλιο, ή ταξική εξουσία. Σε σύγκριση με όλα αυτά, μια λέξη όπως η «ανισότητα» μοιάζει να αποσκοπεί στην ενθάρρυνση των ημίμετρων και των συμβιβασμών. Μπορούμε να φανταστούμε την ανατροπή του καπιταλισμού ή τη διάλυση της εξουσίας του κράτους, αλλά δεν είναι σαφές καν τι θα σήμαινε η εξάλειψη της ανισότητας. (Ποιο είδος ανισότητας; Ανισότητα πλούτου; Ευκαιριών; Πόσο ίσοι θα έπρεπε να είναι οι άνθρωποι για να μπορέσουμε να πούμε ότι «εξαλείψαμε την ανισότητα»;) Ο όρος «ανισότητα» είναι ένας κατάλληλος τρόπος να διατυπώνουμε τα κοινωνικά προβλήματα σε μια εποχή τεχνοκρατών μεταρρυθμιστών, οι οποίοι υποθέτουν ότι στο τραπέζι δεν μπαίνει καν κάποιο πραγματικό όραμα κοινωνικού μετασχηματισμού.

Η συζήτηση περί ανισότητας επιτρέπει σε κάποιους να παίζουν με τους αριθμούς, να διαφωνούν για τους συντελεστές Τζίνι και τα όρια δυσλειτουργίας, την αναπροσαρμογή των φορολογικών συστημάτων ή των μηχανισμών κοινωνικής πρόνοιας, ακόμα και να σοκάρουν τον κόσμο με νούμερα που δείχνουν πόσο άσχημη έχει γίνει η κατάσταση («Το φαντάζεσαι; Το πλουσιότερο 1% του παγκόσμιου πληθυσμού κατέχει το 44% του παγκόσμιου πλούτου!») – αλλά επίσης τους επιτρέπει να τα κάνουν όλα αυτά χωρίς να ασχολούνται με τους παράγοντες στους οποίους όντως αντιδρούν οι άνθρωποι σε αυτές τις «άνισες» κοινωνικές διευθετήσεις: παραδείγματος χάριν, το ότι κάποιοι άνθρωποι καταφέρνουν να μετατρέψουν τον πλούτο τους σε εξουσία επί των άλλων· ή ότι άλλοι άνθρωποι καταλήγουν να ακούν ότι οι ανάγκες τους δεν έχουν σημασία και ότι οι ζωές τους δεν έχουν εγγενή αξία. Υποτίθεται ότι πρέπει να πιστέψουμε πως αυτό το τελευταίο είναι απλώς η αναπόφευκτη συνέπεια της ανισότητας· και ότι η ανισότητα είναι το αναπόφευκτο αποτέλεσμα της ζωής σε οποιαδήποτε μεγάλη, πολύπλοκη, αστική, τεχνολογικά προηγμένη κοινωνία. Θεωρείται πως θα είναι πάντα μαζί μας. Είναι απλώς ζήτημα βαθμού.

Σήμερα υπάρχει τεράστια πληθώρα σκέψεων για την ανισότητα: από το 2011, η «παγκόσμια ανισότητα» εμφανίζεται τακτικά ως κορυφαίο ζήτημα συζήτησης στο Παγκόσμιο Οικονομικό Φόρουμ του Νταβός. Υπάρχουν δείκτες ανισότητας, ισοτιπούτα για τη μελέτη της ανισότητας και βροχή

δημοσιευμάτων που προσπαθούν να προβάλουν την τρέχουσα εμμονή με την κατανομή ιδιοκτησίας πίσω στη Λίθινη εποχή. Έχουν γίνει ακόμα και προσπάθειες να υπολογιστούν τα επίπεδα εισοδήματος και οι συντελεστές Τζίνι για τους παλαιολιθικούς κυνηγούς των μαμούθ (και τα δύο τελικά φαίνεται πως είναι πολύ χαμηλά).² Μοιάζει σχεδόν σαν να νιώθουμε την ανάγκη να βρούμε έναν μαθηματικό τύπο που να δικαιολογεί την έκφραση, που ήταν ήδη δημοφιλής στις μέρες του Ρουσσώ, ότι σε αυτές τις κοινωνίες «όλοι ήταν ίσοι, επειδή όλοι ήταν εξίσου φτωχοί».

Η τελική συνέπεια όλων αυτών των ιστοριών για μια πρωταρχική κατάσταση αθωότητας και ισότητας, όπως και η χρήση του ίδιου του όρου «ανισότητα», είναι να κάνουμε τον νοσταλγικό πεσιμισμό για την ανθρώπινη συνθήκη να μοιάζει με κοινή λογική: το φυσικό αποτέλεσμα του να βλέπουμε τον εαυτό μας μέσω του ευρυγώνιου φακού της ιστορίας. Ναι, ίσως θα ήταν δυνατόν να ζήσετε σε μια πραγματικά εξισωτική κοινωνία αν ήσαστε Πυγμαίος ή Βουσμάνος της Καλαχάρι. Αλλά αν θέλετε να δημιουργήσετε μια κοινωνία πραγματικής ισότητας σήμερα, θα πρέπει να βρείτε τρόπο για να ξαναγίνουμε μικρές ομάδες τροφηλατών χωρίς μεγάλη προσωπική ιδιοκτησία. Εφόσον οι τροφηλάτες χρειάζονται αρκετά εκτεταμένη περιοχή για να ψάχνουν την τροφή τους, αυτό σημαίνει ότι ο παγκόσμιος πληθυσμός θα έπρεπε να μειωθεί κατά 99,9% περίπου. Αλλιώς, το καλύτερο που μπορούμε να ελπίζουμε είναι να προσαρμόσουμε το μέγεθος της μπότας που θα πατά για πάντα το πρόσωπό μας· ή, ενδεχομένως, να ξεκλέψουμε λίγο χώρο για να παραμερίσουμε κάποιοι από εμάς προσωρινά, καθώς θα κατεβαίνει η μπότα.

Ένα πρώτο βήμα προς μια πιο ακριβή, και πιο ελπιδοφόρα, εικόνα της παγκόσμιας ιστορίας θα ήταν, ίσως, αν εγκαταλείπαμε άπαξ διά παντός τον Κήπο της Εδέμ και αφήναμε στην άκρη την ιδέα ότι επί εκατοντάδες χιλιάδες χρόνια όλοι πάνω στη Γη μοιράζονταν την ίδια ειδυλλιακή μορφή κοινωνικής οργάνωσης. Παραδόξως, όμως, αυτό συχνά θεωρείται αντιδραστικό. «Λες, δηλαδή, ότι η πραγματική ισότητα δεν έχει επιτευχθεί ποτέ; Ότι επομένως είναι αδύνατη;» Μας φαίνεται ότι τέτοιες αντιρρήσεις είναι ταυτόχρονα αντιπαραγωγικές και ειλικρινά αντιρεαλιστικές.

Κατ' αρχάς, είναι τρελό να φανταζόμαστε ότι, ας πούμε, κατά τα περίπου 10.000 χρόνια (για κάποιους πάνω από 20.000) στα οποία οι άνθρωποι ζωγράφιζαν στους τοίχους της Αλταμίρα, κανένας –όχι μόνο στην Αλταμίρα, αλλά οπουδήποτε στον πλανήτη– δεν πειραματίστηκε με εναλλακτικές μορφές κοινωνικής οργάνωσης. Τι πιθανότητες έχει κάτι τέτοιο; Δεύτερον, μήπως η ίδια η ικανότητα να πειραματιζόμαστε με διαφορετικές μορφές κοινωνικής οργάνωσης δεν είναι αναπόσπαστο τμήμα αυτού που μας κάνει ανθρώπους; Δηλαδή, όντα με την ικανότητα της αυτοδημιουργίας, ακόμα και της ελευθερίας; Το θεμελιώδες ζήτημα της ανθρώπινης ιστορίας, όπως θα δούμε, δεν είναι η ίση πρόσβαση στους υλικούς πόρους (γην, θερμίδες, μέσα παραγωγής), παρόλο που αυτά τα πράγματα είναι προφανώς σημαντικά, αλλά η ίση ικανότητά μας να συνεισφέρουμε στις αποφάσεις ως προς τον τρόπο που θα ζούμε μαζί. Φυσικά, για να ασκήσουμε αυτή την ικανότητα συνεπάγεται ότι πρώτα πρέπει να υπάρχει κάτι ουσιαστικό να αποφασιστεί.

Αν, όπως ισχυρίζονται πολλοί, το μέλλον του είδους μας τώρα βασίζεται στην ικανότητά μας να δημιουργούμε κάτι διαφορετικό (ας πούμε, ένα σύστημα στο οποίο ο πλούτος δεν θα μπορεί να μεταμορφώνεται εύκολα σε εξουσία, ή στο οποίο οι άνθρωποι δεν θα ακούν ότι οι ανάγκες τους είναι ασήμαντες ή ότι η ζωή τους δεν έχει εγγενή αξία), τότε αυτό που έχει εντέλει σημασία είναι αν μπορούμε να ανακαλύψουμε εκ νέου τις ελευθερίες που μας κάνουν πρωτίστως ανθρώπους. Πίσω στο 1936, ο ειδικός της προϊστορίας Β. Γκόρντον Τσάιλντ έγραψε ένα βιβλίο που τιτλοφορείται *Ο άνθρωπος πλάθει τον εαυτό του*. Αν εξαιρέσουμε τη σεξιστική γλώσσα, σε αυτό το πνεύμα θέλουμε να κινηθούμε. Είμαστε έργα συλλογικής αυτοδημιουργίας. Τι θα γινόταν άραγε αν προσεγγίζαμε με αυτόν τον τρόπο την ανθρώπινη ιστορία; Τι θα γινόταν αν αντιμετωπίζαμε εξ αρχής τους ανθρώπους ως ευφάνταστα, ευφυή, παιχνιδιάρικα πλάσματα που αξίζει να νοούνται ως τέτοια; Τι θα γινόταν αν, αντί να πούμε μια ιστορία για το πώς εξέπεσε το είδος μας από κάποια ειδυλλιακή κατάσταση ισότητας, αναρωτιόμασταν πώς καταλήξαμε να παγιδευτούμε σε τόσο σφιχτά εννοιολογικά δεσμά, ώστε δεν μπορούμε καν να φανταστούμε την πιθανότητα να επανεφεύρουμε τον εαυτό μας;

ΜΕΡΙΚΑ ΣΥΝΤΟΜΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΛΟΓΟ
 ΠΟΥ ΟΙ ΠΑΡΑΔΕΚΤΕΣ ΕΡΜΗΝΕΙΕΣ ΓΙΑ
 ΤΗ ΓΕΝΙΚΟΤΕΡΗ ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗΣ
 ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΕΙΝΑΙ ΩΣ ΕΠΙ ΤΟ ΠΛΕΙΣΤΟΝ
 ΛΑΝΘΑΣΜΕΝΕΣ (Ή, Η ΑΙΩΝΙΑ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ
 ΤΟΥ ΖΑΝ-ΖΑΚ ΡΟΥΣΣΩ)

Όταν καταπιαστήκαμε με αυτό το βιβλίο, η πρόθεσή μας ήταν να αναζητήσουμε καινούριες απαντήσεις σε ερωτήσεις για την προέλευση της ανθρώπινης ανισότητας. Δεν αργήσαμε να καταλάβουμε ότι αυτό απλώς δεν ήταν πολύ καλή προσέγγιση. Αν διατυπώναμε την ανθρώπινη ιστορία με αυτόν τον τρόπο –που κατ’ ανάγκη θα σήμαινε να θεωρήσουμε δεδομένο ότι κάποτε η ανθρωπότητα βρισκόταν σε ειδυλλιακή κατάσταση, και ότι μπορεί να εντοπιστεί ένα συγκεκριμένο σημείο στο οποίο άρχισαν να στραβώνουν όλα–, θα καθίστατο αδύνατον να κάνουμε τις ερωτήσεις που νιώθαμε ότι ήταν πραγματικά ενδιαφέρουσες. Έμοιαζε σαν όλοι οι άλλοι να είχαν πέσει στην ίδια παγίδα. Οι ειδικοί αρνούσαν να γενικεύσουν. Οι λίγοι που ήταν πρόθυμοι να κάνουν την αποκοτιά σχεδόν πάντα επαναλάμβαναν κάποια παραλλαγή του Ρουσσώ.

Ας εξετάσουμε ένα αρκετά τυχαίο δείγμα μιας από αυτές τις γενικευτικές ερμηνείες, το *The Origins of Political Order: From Prehuman Times to the French Revolution* (2011) του Φράνσις Φουκουγιάμα. Εδώ ο Φουκουγιάμα γράφει τι νομίζει ότι μπορεί να εκληφθεί ως παραδεκτή άποψη για τις πρώιμες ανθρώπινες κοινωνίες: «Στα πρώτα στάδιά της, η πολιτική οργάνωση των ανθρώπων είναι παρόμοια με την κοινωνία επιπέδου ομάδων που παρατηρείται στα ανώτερα θηλαστικά όπως οι χιμπατζήδες», κάτι που ο Φουκουγιάμα δηλώνει ότι μπορεί να θεωρηθεί «μια εξ ορισμού μορφή κοινωνικής οργάνωσης». Και στη συνέχεια ισχυρίζεται ότι ο Ρουσσώ είχε γενικά δίκιο όταν επισήμαινε ότι η προέλευση της πολιτικής ανισότητας βρισκόταν στην ανάπτυξη της γεωργίας, εφόσον οι κοινωνίες κυνηγών-τροφοσυλλεκτών (κατά τον Φουκουγιάμα) δεν έχουν την έννοια της ατομικής ιδιοκτησίας, και άρα δεν έχουν ιδιαίτερο κίνητρο για να ξεχωρίσουν ένα κομμάτι γης και να πουν «αυτό είναι δικό μου».

Οι κοινωνίες σε επίπεδο ομάδων τέτοιου είδους, δηλώνει, είναι «εξαιρετικά εξισωτικές».³

Ο Τζάρεντ Ντάιαμοντ, στο *Ο κόσμος μέχρι χθες: Τι μπορούμε να μάθουμε από τις παραδοσιακές κοινωνίες;* (2012), υποστηρίζει ότι τέτοιες ομάδες (στις οποίες, όπως πιστεύει, οι άνθρωποι ζούσαν «τόσο στο πρόσφατο παρελθόν όσο και 11.000 χρόνια πριν») αποτελούνταν από «μόνο μερικές δεκάδες άτομα», που τα περισσότερα είχαν βιολογική σχέση. Αυτές οι μικρές ομάδες ζούσαν μια αρκετά πενιχρή ζωή, «κυνηγώντας και συλλέγοντας όποια άγρια ζώα και είδη φυτών τύχαινε να ζουν σε λίγα στρέμματα δάσους». Και η κοινωνική ζωή τους, σύμφωνα με τον Ντάιαμοντ, ήταν ζηλευτά απλή. Έπαιρναν τις αποφάσεις κατόπιν «συζήτησης πρόσωπο με πρόσωπο»: είχαν «λίγα προσωπικά αγαθά» και «δεν υπήρχε επίσημη πολιτική ηγεσία ή μεγάλη οικονομική εξειδίκευση».⁴ Ο Ντάιαμοντ καταλήγει ότι, δυστυχώς, μόνο μέσα σε τέτοιες αρχέγονες ομαδοποιήσεις πέτυχαν οι άνθρωποι σημαντικό βαθμό κοινωνικής ισότητας.

Για τον Ντάιαμοντ και τον Φουκουγιάμα, όπως και για τον Ρουσσώ μερικούς αιώνες νωρίτερα, αυτό που έβαλε τέλος σε αυτή την ισότητα –παντού και διά παντός– ήταν η επινόηση της γεωργίας και τα υψηλότερα πληθυσμιακά επίπεδα που συντηρούσε. Η γεωργία έφερε μια μετάβαση από τις «ομάδες» στις «φυλές». Η συσσώρευση του πλεονάσματος τροφίμων στήριξε την αύξηση του πληθυσμού, οδηγώντας κάποιες «φυλές» να εξελιχθούν σε ιεραρχικά δομημένες κοινωνίες γνωστές ως «φυλαρχίες». Ο Φουκουγιάμα παρουσιάζει μια σχεδόν βιβλική εικόνα αυτής της διαδικασίας, μια φυγή από την Εδέμ: «Καθώς οι μικρές ομάδες ανθρώπων μετανάστευαν και προσαρμόζονταν σε διαφορετικά περιβάλλοντα, ξεκίνησαν την έξοδό τους από τη φυσική κατάσταση αναπτύσσοντας καινούριους κοινωνικούς θεσμούς».⁵ Έκαναν πολέμους για τους πόρους. Σαν αφίθυμοι έφηβοι, αυτές οι κοινωνίες προφανώς πήγαιναν γυρεύοντας μπελάδες.

Ήταν καιρός να ωριμάσουν και να ορίσουν κανονικές ηγεσίες. Άρχισαν να εμφανίζονται ιεραρχίες. Δεν είχε νόημα να αντισταθούν, εφόσον οι ιεραρχίες –σύμφωνα με τον Ντάιαμοντ και τον Φουκουγιάμα– είναι αναπόφευκτες από τη στιγμή που οι άνθρωποι υιοθετούν μεγάλες, πολύπλοκες μορφές οργάνωσης. Ακόμα και όταν οι καινούριοι ηγέτες άρχισαν να φέρονται άσχημα

–ξαφρίζοντας το γεωργικό πλεόνασμα για να προωθήσουν τους λακέδες και τους συγγενείς τους, κάνοντας την κοινωνική θέση τους μόνιμη και κληρονομική, συλλέγοντας κρανία για τρόπαια και κοπέλες σκλάβες για τα χαρέμια, ή ξεριζώνοντας την καρδιά των αντιπάλων τους με μαχαίρια από οψιδιανό–, δεν υπήρχε επιστροφή. Πριν περάσει καιρός, οι αρχηγοί είχαν καταφέρει να πείσουν τους άλλους ότι θα έπρεπε να τους λένε «βασιλιάδες», ακόμα και «αυτοκράτορες». Όπως μας εξηγεί υπομονετικά ο Ντάιαμοντ:

Οι μεγάλοι πληθυσμοί δεν μπορούν να λειτουργήσουν χωρίς ηγέτες που να παίρνουν αποφάσεις, χωρίς στελέχη που να εκτελούν τις αποφάσεις και χωρίς γραφειοκράτες που να διαχειρίζονται τις αποφάσεις και τους νόμους. Δυστυχώς για όλους εσάς τους αναγνώστες που είστε αναρχικοί και ονειρεύεστε να ζήσετε χωρίς κυβέρνηση, να οι λόγοι για τους οποίους το όνειρό σας είναι αντιρεαλιστικό: θα πρέπει να βρείτε κάποια μικρή ομαδούλα ή φυλή διατεθειμένη να σας δεχτεί, όπου κανένας δεν είναι ξένος και όπου οι βασιλιάδες, οι πρόεδροι και οι γραφειοκράτες είναι περιττοί.⁶

Ζοφερό συμπέρασμα, όχι μόνο για τους αναρχικούς, αλλά και για όσους αναρωτιούνται μήπως υπάρχει βιώσιμη εναλλακτική στην υπάρχουσα κατάσταση πραγμάτων. Έστω κι έτσι, το πραγματικά αξιοσημείωτο είναι ότι, παρά τον σίγουρο τόνο τους, τέτοιες διακηρύξεις δεν βασίζονται σε επιστημονικές αποδείξεις κανενός είδους. Όπως θα ανακαλύψουμε σε λίγο, απλώς δεν υπάρχει λόγος να πιστεύουμε πως οι ομάδες μικρού μεγέθους έχουν μεγάλη πιθανότητα να είναι εξισωτικές – ή, αντιθέτως, ότι οι μεγάλες ομάδες πρέπει κατ' ανάγκη να έχουν βασιλιάδες, προέδρους και γραφειοκρατίες. Δηλώσεις σαν αυτές είναι απλώς προκαταλήψεις που μεταμφιέζονται σε γεγονότα, ή ακόμα και σε νόμους της ιστορίας.⁷

Η ΕΠΙΔΙΩΞΗ ΤΗΣ ΕΥΤΥΧΙΑΣ

Όπως προαναφέραμε, όλα αυτά είναι απλώς η ατέρμονη επανάληψη μιας ιστορίας που πρωτοείπε ο Ρουσσώ το 1754. Πολλοί σύγχρονοι μελετητές

υποστηρίζουν σχεδόν κυριολεκτικά ότι το όραμα του Ρουσσώ αποδείχτηκε ακριβές. Αν ναι, τότε πρόκειται για εξαιρετική σύμπτωση, εφόσον ο ίδιος ο Ρουσσώ ποτέ δεν ισχυρίστηκε ότι υπήρχε στ' αλήθεια η Φυσική Κατάσταση της αθωότητας. Αντιθέτως, επέμενε πως έκανε ένα πείραμα σκέψης: «Το είδος της έρευνας που διεξάγουμε πρέπει να εκληφθεί όχι ως αναζήτηση των αληθειών της ιστορίας, αλλά αποκλειστικά ως υποθετικοί και υπό όρους στοχασμοί, που είναι πιο κατάλληλοι για να φωτίσουν τη φύση των πραγμάτων παρά για να εκθέσουν την πραγματική προέλευσή τους...»⁸

Ο τρόπος που παρουσίασε ο Ρουσσώ τη Φυσική Κατάσταση, και το πώς αυτή ανατράπηκε από την έλευση της γεωργίας, δεν είχε ποτέ σκοπό να αποτελέσει τη βάση μιας σειράς εξελικτικών σταδίων, όπως εκείνα στα οποία αναφέρονταν οι Σκοτσέζοι φιλόσοφοι Σμιθ, Φέργκιουσον ή Μίλαρ (και, αργότερα, ο Λιούις Χένρι Μόργκαν), όταν μιλούσαν για «αγριότητα» και «βαρβαρότητα». Κατά καμία έννοια δεν φανταζόταν ο Ρουσσώ αυτές τις διαφορετικές καταστάσεις ύπαρξης ως επίπεδα κοινωνικής και ηθικής ανάπτυξης, που αντιστοιχούσαν σε ιστορικές αλλαγές στους τρόπους παραγωγής: τροφίλασία, νομαδική κτηνοτροφία, γεωργοκτηνοτροφία, βιομηχανία. Αντιθέτως, αυτό που παρουσίαζε ο Ρουσσώ ήταν περισσότερο μια παραβολή, μέσω της προσπάθειας να εξερευνήσει ένα θεμελιώδες παράδοξο της ανθρωπίνης πολιτικής: πώς γίνεται η έμφυτη ορμή μας προς την ελευθερία να μας οδηγή ξανά και ξανά σε μια «αυθόρμητη πορεία προς την ανισότητα»;⁹

Περιγράφοντας τον τρόπο με τον οποίο η επιπόνηση της γεωργοκτηνοτροφίας οδηγεί στην ατομική ιδιοκτησία, και η ιδιοκτησία στην ανάγκη μιας κυβέρνησης που να την προστατεύει, να πώς θέτει ο Ρουσσώ την κατάσταση: «Όλοι έτρεξαν προς τα δεσμά τους, πιστεύοντας ότι εξασφάλιζαν την ελευθερία τους· διότι, παρόλο που είχαν αρκετή λογική για να διακρίνουν τα οφέλη της πολιτικής συγκρότησης, δεν είχαν αρκετή εμπειρία για να προβλέψουν τους κινδύνους».¹⁰ Είχε επικαλεστεί τη φανταστική Φυσική Κατάσταση κυρίως ως έναν τρόπο για να σκιαγραφήσει την άποψή του. Πράγματι, δεν είχε επινοήσει ο ίδιος αυτή την έννοια – ως ρητορικό τέχνασμα, η Φυσική Κατάσταση ήδη χρησιμοποιούνταν στην ευρωπαϊκή φιλοσοφία επί έναν αιώνα. Αναπτύχθηκε ευρέως από τους θεωρητικούς του φυσικού δικαίου και ουσιαστικά επέτρεπε σε κάθε στοχαστή που ενδιαφερόταν για τις καταβολές

της κυβέρνησης (Λοκ, Γκρότιους και άλλοι) να το παίζει Θεός, προτείνοντας τη δική του παραλλαγή της πρωταρχικής κατάστασης της ανθρωπότητας, ως εφελτήριο για εικασίες.

Ο Χομπς έκανε περίπου το ίδιο όταν έγραφε στο *Λεβιάθαν* ότι η αρχέγονη κατάσταση της ανθρώπινης κοινωνίας θα ήταν εξ ανάγκης «*bellum omnium contra omnes*», ένας πόλεμος όλων εναντίων όλων, κάτι που θα μπορούσε να ξεπεραστεί μόνο με τη δημιουργία μιας απόλυτα κυρίαρχης δύναμης. Δεν έλεγε ότι πράγματι είχε υπάρξει μια εποχή στην οποία όλοι ζούσαν σε μια τέτοια αρχέγονη κατάσταση. Κάποιοι υποψιάζονται ότι η κατάσταση πολέμου του Χομπς ήταν, στην πραγματικότητα, μια αλληγορία για την πατρίδα του την Αγγλία, η οποία είχε εμπλακεί σε εμφύλιο πόλεμο στα μέσα του 17ου αιώνα, κάτι που ώθησε τον φιλοβασιλικό συγγραφέα να αυτοεξοριστεί στο Παρίσι. Όπως και να 'χει, το πλησιέστερο που είπε ο ίδιος ο Χομπς για το αν υπήρχε όντως αυτή η κατάσταση ήταν όταν παρατήρησε ότι οι μόνοι άνθρωποι που δεν βρίσκονταν υπό την απώτερη εξουσία κάποιου βασιλιά ήταν οι ίδιοι οι βασιλιάδες, και πάντα έμοιαζαν να πολεμούν ο ένας τον άλλο.

Παρ' όλα αυτά, πολλοί σύγχρονοι συγγραφείς αντιμετωπίζουν το *Λεβιάθαν* με τον ίδιο τρόπο που άλλοι αντιμετωπίζουν την *Πραγματεία περί της καταγωγής και των θεμελίων της ανισότητας ανάμεσα στους ανθρώπους* του Ρουσσώ – σαν να θέτει τα θεμέλια για μια εξελικτική μελέτη της ιστορίας: και μολονότι τα δύο έργα έχουν εντελώς διαφορετική αφετηρία, το αποτέλεσμα είναι αρκετά όμοιο.¹¹

«Όσον αφορά το ζήτημα της βίας στους λαούς πριν την εμφάνιση του κράτους», γράφει ο ψυχολόγος Στίβεν Πίνκερ, «ο Χομπς και ο Ρουσσώ έλεγαν ό,τι τους κάπνιζε: δεν ήξεραν τίποτα για τη ζωή πριν τον πολιτισμό». Σε αυτό το σημείο, ο Πίνκερ έχει απόλυτο δίκιο. Με την ίδια ανάσα, όμως, μας ζητά επίσης να πιστέψουμε ότι ο Χομπς, που έγραφε το 1651 (ό,τι του κάπνιζε, καταπώς φαίνεται), κατάφερε κατά κάποιον τρόπο να μαντέψει σωστά και να κάνει μια ανάλυση της βίας και των αιτίων της στην ανθρώπινη ιστορία «ισάζια με ό,τι υπάρχει σήμερα».¹² Αυτό θα ήταν μια απρόσμενη –για να μην πούμε καταδικαστική– ετυμολογία για τους αιώνες εμπειρικής έρευνας, αρκεί να ήταν αληθινό. Όπως θα δούμε, δεν πλησιάζει καν την αλήθεια.¹³